

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ОРГАНІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В НІМЕЧЧИНІ

Проведено комплексне та цілісне правове дослідження особливостей утворення та розвитку земельних конституційних судів та Федерального Конституційного суду Німеччини. Сформульовано основні висновки наукового дослідження.

Ключові слова: *інститут конституційного контролю, конституційний суд, земельний конституційний суд, Федеральний Конституційний суд Німеччини.*

Проведено комплексное и целостное правовое исследование особенностей возникновения и развития земельных конституционных судов и Федерального Конституционного суда Германии. Сформулированы основные выводы научного исследования.

Ключевые слова: *институт конституционного контроля, конституционный суд, земельный конституционный суд, Федеральный Конституционный суд Германии.*

The complex historical–legal research of origin, speciality form of landes constitutional court and Federal Constitutional court in Germany. Basic conclusions of scientific research.

Key words: *institute of constitutional control, constitutional court, constitutional observation Austria.*

Конституційне правосуддя як форма конституційного контролю, здійснювано Конституційним судом, належить до міжнародно визнаних стандартів демократії і є новим інститутом в історії української держави.

Разом з тим варто підкреслити, що як національна юридична наука, так і практика конституційного контролю України не існує ізольовано від діяльності інших держав світу. Саме тому надзвичайно важливим є дослідження різноманітних аспектів діяльності інституту конституційного контролю європейських держав з метою визначення їх позитивного досвіду та можливості його поширення на процес розвитку та вдосконалення інституту конституційного контролю нашої держави. Таким чином, важливість теми цієї публікації зумовлена як необхідністю порівняльного вивчення різноманітних аспектів діяльності інституту конституційного контролю європейських країн, так і потребою визначення найбільш оптимальних шляхів підвищення ролі органів конституційного контролю в механізмі держави та в системі гарантій прав людини.

Але, виходячи з мети даного дослідження зупинимось на аналізі та дослідженні юридичної природи органів конституційного контролю в Німеччині. Об'єктом дослідження є правовий аналіз утворення та формування земельних конституційних судів та Федерального Конституційного суду Німеччини загалом. Метою цього дослідження є дослідити особливості та відмінності наукового дослідження формування інституту конституційного правосуддя в Німеччині, як з боку вітчизняних так і зарубіжних науковців.

Чинна Конституція Федеративної Республіки Німеччини (надалі – ФРН) не вирішила заздалегідь питання про створення конституційних судів земель, однак не виключає їх існування, двічі згадавши про них у контексті зв'язку з Федеральним Конституційним судом.

У наш час органи конституційного правосуддя створені у всіх землях Німеччини, за винятком федеральної землі Шлезвіг-Гольштейна. Вони мають різні найменування. Так, у Баварії, Берліні, Бранденбурзі, Гамбурзі, Північному Рейні-Вестфалії, Рейнланд-Пфальці, Саксонії, Тюрингії органи конституційного контролю називаються *Конституційний суд*¹, в Мекленбурзі-Передньої Померанії та Саксонії-Ангальт конституційні суди вже йменуються *Земельний конституційний суд*², в Баден-Вюртемберзі, Бремені, Гессені, Нижній Саксонії – *Державний суд*³.

Єдина німецька федеральна земля, в якій конституційний суд не створений, це Шлезвіг-Гольштейн. Це пояснюється тим, що ця земля є незначною за своїми кількісними параметрами і не має достатньо коштів для додаткових витрат. Крім того, до 1990 року тут не було власної конституції, а діяв тільки статут землі. Функції конституційного контролю в цьому суб'єкті ФРН покладені конституцією землі на Федеральний Конституційний суд. У цьому випадку реалізована ст.99 Основного закону Німеччини, яка передбачає, що закон може надати Федеральному Конституційному суду право розгляду конституційних спорів у межах однієї землі, які саме спори стосуються застосування права землі.

Таким чином, у Федеративній Республіці Німеччині функціонує ефективний інститут конституційної юрисдикції, під яким розуміється «законодавчо інституціоналізована система прийняття загальнообов'язкових рішень з конституційно-правових питань або спорів»⁴.

Про правову природу і місце конституційних судів у механізмі влади, як правило судять за конституційно-законодавчим закріпленням їх статусу, повноважень⁵. Основне призначення конституційних судів німецьких земель як органів конституційного правосуддя подається в конституціях через визначення поняття цього органу. Так, наприклад у ст. 60 Конституції Баварії встановлюється, що «Конституційний суд є найвищим судом з державно-правових питань»⁶. А в § 1 Закону «Про Державний суд Гессена» останній називається «конституційним органом землі»⁷. У основних законах Бранденбурга, Мекленбург-Передньої Померанії, Тюрингії визначають Конституционный суд як уже «самостійний і незалежний від усіх інших конституційних органів суд землі»⁸. Таке саме визначення органу конституційного правосуддя подається в законі про конституційні суди Берліна, Нижньої Саксонії, Північного Рейна-Вестфалії, Саксонії-Ангальта.

У цих визначеннях чітко відображена подвійна правова природа органів конституційного контролю німецьких земель. Передовсім вони – судові органи, які вирішують конфлікти в формі судового процесу (конституційно-правового) і виносять загальнообов'язкові рішення для всіх без винятку фізичних та юридичних

осіб. У цьому аспекті конституційні суди є складовою частиною судової системи окремих земель та ФРН у цілому. Крім того, Конституція ФРН від 23 травня 1949 року, зокрема в розділі IX «Правосуддя», в ст. 92 визначає, що «судова влада довіряється суддям; вона здійснюється Федеральним Конституційним судом, федеральними судами та судами земель»⁹.

Зазначимо, що становлення інституту судового конституційного контролю в Німеччині розпочалось тільки після другої світової війни. Головною особливістю цього процесу є зародження конституційної юстиції спочатку в землях, а згодом Федерального Конституційного суду Німеччини. В процесі створення конституційних судів у західних землях було немало дискусій про те, чи необхідні такі суди в умовах суверенітету німецького народу, чи необхідні такі суди в землях Федерації, чи не приведе це до «послаблення єдності федерації» і чи не краще відмовитися від конституційних судів земель на користь єдиного конституційного суду Федерації. Однак дискусії щодо створення конституційних судів у землях Федерації були недовгими: більшість схилилася до думки, що такий орган конституційного контролю в державі необхідний. Що стосується спеціального закону про федеральний орган конституційного контролю в Німеччині, то Закон «Про Федеральний Конституційний суд» був підписаний 12 березня 1951 року і вступив у силу 17 квітня 1951 року. Після проведення організаційних заходів та обрання суддів Федеральний Конституційний суд Німеччини розпочав свою діяльність 7 вересня 1951 року¹⁰.

Слід зазначити, що Конституційний суд ФРН є по суті першим конституційним судом, який був створений в післявоєнній Європі. Він виник практично на порожньому місці, оскільки ніяких процедур перегляду законів судом у Німеччині раніш не було.

Варто відзначити той факт, що пункти 4 «а» та 4 «б»), які були прийняті як доповнення до ст.93 Конституції відрізняють Конституційний суд ФРН від інших європейських конституційних судів, в тому числі і від Конституційного Суду України, зокрема, в тому, що Конституцією ФРН передбачено процедуру, відповідно до якої приватні особи можуть подавати позов до Конституційного суду щодо остаточних рішень спеціалізованих судів, тобто Верховного федерального суду, Верховного адміністративного суду, Верховного суду з трудових спорів та Федерального суду зі соціальних питань.

Організація та повноваження Федерального Конституційного суду Німеччини

На підставі ст. 94 діючої Конституції ФРН Федеральний Конституційний суд складається із федеральних суддів та інших членів Суду. Члени Федерального Конституційного суду обираються в однаковій кількості з Бундестагом (верхня палата парламенту) та Бундесратом (нижня палата парламенту). Вони не можуть належати до складу ні Бундестагу, ні Бундесрату, ні Федерального уряду, ні відповідних органів земель. З цього випливає, що суддя Конституційного суду ФРН не може бути ані членом парламенту, ані Федерального уряду і одночасно при призначенні їх на посаду судді вони автоматично виводяться із складу зазначених органів, а судова діяльність несумісна ні з якою іншою професійною діяльністю.

Згідно із Законом «Про Федеральний Конституційний суд» конституційний суд є самостійним і незалежним від усіх інших конституційних органів Федерації.

Конституційний суд ФРН складається із двох сенатів, до кожного з яких обираються вісім суддів. Три судді кожного сенату обираються із числа вищих судових органів Федерації, і одночасно обираються тільки ті судді, які не менше трьох років займали посаду судді в якому-небудь вищому судовому органі Федерації.

Право зайняти посаду судді Конституційного суду Німеччини має особа, яка досягла вікового цензу сорок років, має вищу юридичну освіту, стаж роботи у вищих судових органах не менше 15 років, набула право обирати і бути обраною до складу парламенту, уряду та відповідних органів землі.

Термін повноважень судді Конституційного суду Німеччини складає 12 (дванадцять) років, однак обмежується досягненням 68 (шістдесяті восьми) років. Переобрання суддів безпосередньо на інший термін або обрання їх повторно не допускається.

Якщо звернути увагу на ст. 103 абзацу 2 Основного закону Німеччини, то відповідно до цієї конституційної норми Федеральний Конституційний суд постійно в своїй щоденній роботі та судовій практиці тлумачить чотири тісно пов'язані між собою принципи (гарантії) конституційного правосуддя, зокрема: а.) принцип законності; б.) вимогу визначеності; в.) заборону аналогії; г.) заборону зворотної дії.

На думку німецького вченого К. Грассхофа (судді у відставці Федерального Конституційного суду Німеччини), «основою цих гарантій є принцип демократії і зміст людської гідності основних прав»¹¹.

Важливим фактором у діяльності Федерального Конституційного суду Німеччини є доповнення абзацу 2 ст. 94 Основного закону ФРН, згідно з федеральним законом від 29 січня 1969 року, відповідно до якого Федеральний закон встановлює положення про Суд і порядок його судочинства, а також правила, згідно з якими його рішення набувають силу закону. Так, на підставі § 13 Закону «Про Федеральний Конституційний суд», цей суд виносить рішення у випадках, визначених основним законом.

Рішення Федерального Конституційного суду, які мають силу закону, публікуються одразу після їх проголошення у «Віснику федеральних законів».

Майже аналогічний перелік рішень, які містять силу закону, міститься в законах про орган конституційного контролю земель Німеччини.

З вищенаведеного випливає, що рішення Конституційного суду є самодостатніми, оскільки виносяться уповноваженим Конституцією органом і не вимагають додаткового видання правових актів органами законодавчої та виконавчої влади, що підтверджують скасування конституційного акту. Рішення Федерального Конституційного суду, яке має силу закону, діє так само, як загальнообов'язкова абстрактна норма закону. І завдяки цьому воно може служити противагою закону (у випадку з ФРН і самим законом), захищати всіх індивідів та інших суб'єктів, права яких можуть бути порушені законом чи актами виконання закону¹².

Слід звернути увагу на той факт, що на підставі діючої Конституції ФРН гарантується право окремо взятого громадянина подати конституційний позов, якщо в результаті неправомірних дій того чи іншого органу державної влади чи управління, якщо такий громадянин відчуває себе обмеженим у своїх основних правах. Крім того, будь-який німецький суд (мається на увазі не конституційний суд), зобов'язаний звернутися до Федерального Конституційного суду Німеччини з конкретним позовом з контролю правової норми, якщо буде вважати що той або інший закон прямо чи опосередковано суперечить основному закону. Цією право-

вою нормою Федеральний Конституційний суд Німеччини відрізняється від інших європейських конституційних судів, в тому числі і від Конституційного Суду України.

Загалом, якщо проаналізувати Конституцію ФРН, то стає зрозуміло, що охороною прав охорони земель приділяється серйозна увага. Так, законодавством землі може бути надано Федеральному Конституційному суду вирішення конституційних конфліктів у межах однієї землі і верховним судам, тобто Верховному федеральному суду, Верховному адміністративному суду, Верховному суду з трудових справ, Федеральному суду з соціальних питань – право вирішення в якості останньої інстанції зі справи, у яких мова йде про застосування права земель.

Якщо проаналізувати стратегію прийняття рішень Федерального Конституційного суду, то підхід суду до основних прав і свобод людини та громадянина як найважливішої цінності гарантованої Конституцією, привів до поступової конституціоналізації всієї правової системи. У цьому процесі брали участь як Конституційний суд, так і суди загальної юрисдикції, а їх функції значною мірою перетинались. У писаному варіанті чинної Конституції ФРН немає чітких вказівок з розмежування функцій і влади між судами. Правова доктрина передбачає деякі рішення, зокрема поняття «приватного конституційного права», і тест на те чи є судові рішення індивідуальних справ за своєю природою законотворчим. Федеральний Конституційний суд Німеччини прийняв ці критерії, однак жоден із них не знайшов чіткого вираження в практиці судів загальної юрисдикції. Межі перегляду рішень цього суду встановлюються переважно в залежності від конкретного випадку. В той час, як Федеральний Конституційний суд продовжував підкреслювати, що він повинен діяти, як суд перегляду, його розгляд на практиці заходить далеко, аж до вирішення питання про те, чи була довольна судова оцінка правил. А проте не менше лише невелика частина позовів задовольняється. З цього видно, що Федеральний Конституційний суд Німеччини доволі рідко скасовує рішення судів загальної юрисдикції, беручи на себе роль касаційного суду.

Більш важливою є «спрямовуюча» функція, в результаті якої Федеральний Конституційний суд Німеччини вносить рішення про те, як застосовувались ті або інші фундаментальні права, після чого суди спеціальної юрисдикції добровільно приймають думку цього суду.

Таким чином, пряме застосування Конституції, зокрема її положень, що стосуються основних прав і свобод людини та громадянина проявляється у рішенні всіх судів загальної та спеціальної юрисдикції держави. Федеральний Конституційний суд Німеччини зберіг за собою останнє слово у випадках, коли виникає конфлікт, але він не володіє монополією на застосування Конституції, найімовірніше він діє як координатор цього процесу.

Так, на підставі чинної Конституції Німеччини, «якщо суд визнає закон антиконституційним при вирішенні справи цим судом, то розгляд справи призупиняється, і якщо мова йде про порушення конституції землі, то в такому випадку повинно бути отримане рішення суду землі, який є компетентним для вирішення конституційних конфліктів, а якщо мова йде про порушення Конституції, – рішення Федерального Конституційного суду»¹³.

Одночасно земельні конституційні суди – це інститути державної влади, за німецькою термінологією – «конституційні органи». Більшість земельних конституцій та законів про органи конституційного контролю закріплюють положення, що «в стосунку до інших конституційних органів конституційний суд є незалеж-

ним і самостійним». Така позиція в німецьких землях відповідає аналогічному положенню Федерального Конституційного суду Німеччини. Останній у своєму рішенні від 29 січня 1974 року висловив зазначене вище наступним чином: «Кожна конституційний суд землі в рамках її правового устрою є вищим конституційним органом подібно до того, як Федеральний Конституційний суд – у масштабі ФРН»¹⁴.

З вищенаведеного можна стверджувати, що, окрім загальних повноважень конституційних судів, Федеральний Конституційний суд Німеччини наділений рядом нових повноважень, характерних для федеративних органів конституційної юрисдикції, які полягають у вирішенні конфліктів, що виникають між федерацією та її суб'єктами та між суб'єктами федерації, де його рішення будуть остаточними і обов'язковими для всіх державних органів та посадових осіб, а також захищали конституційний вертикальний поділ повноважень і гарантували права суб'єктів федерації.

1. *Кряжков В.А.* Конституционные суды земель Германии // Государство и право. – 1995. – № 5. – С. 117–127. 2. *Судебные системы западных государств.* – М.: Наука, 1991. – С.154. 3. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 3 т.: Учеб. для студ. юрид. вузов и фак. – М.: БЕК, Т. 1. – 1993. – С. 245; Т. 2. – 1995. – С. 438; Т. 3. – 1997. – С. 746. 4. *Штайнбергер Г.* Модели Конституционной юрисдикции. Европейская Комиссия за демократию через право. – Страсбург: Изд-во Совета Европы, 1994. – С. 21. 5. *Кряжков В.А., Лазарев Л.В.* Конституционная юстиция в Российской Федерации: Учеб. пособ. – М.: БЕК, 1998. – С. 57. 6. *Verfassung des Freistaates Bayern vom 2. Dezember 1946. Februar 1998 // Verfassung des Freistaates Bayern. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Der Bayerische Landtag. – Der Bayerische Senat. Überblick Europäische Union. Stand 1. Oktober 1998, München. – S. 142.* 7. *Gesetz über den Staatsgerichtshof – vom 30. November 1994 // GVB1.1. – S. 684.* 8. *Gesetz über das Bundesverfassungsgericht und Geschäftsordnung des Bundesverfassungsgerichts. Stande 1. März 1995. – München, 1995. – S. 379.* 9. Основной закон Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949 г. // Конституция зарубежных государств. – М., 1996 – С. 112. 10. *Федеративная Республика Германия.* Конституция и законодательные акты / Под ред. и с вступ. ст. Ю.П. Урьяса. – М.: Прогресс, 1991.– С.102–110. 11. *Грассхоф К.* Стаття 103, абзаци 2 та 3 Основного закону в судовій практиці Федерального Конституційного суду // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – №2. – С. 59–62. 12. *Алексеевко И.Г.* Европейская модель конституционной юстиции (сравнительно-правовая ретроспектива). – Днепропетровск, 1998. – С.30. 13. *Иностранное конституционное право / Под ред. В.В. Маклакова.* – М: Юристъ, 1997. – С.115. 14. *Государственное право Германии: в 2 т. / Пер. с нем. – М., 1994. – Т. 1. – 1994. – С.311; Т. 2. – 1994. – С.320.*